

ΠΑΛΑΙΑ ΔΟΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΥΠΟ ΠΕΡ. ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ (Βαρολλίνου)

Ι

Τὸν λήξαντα αἰῶνα ἐπισημασθήσαν πολλοὶ ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν αἰῶνα τῶν φώτων, κατὰ τὸν ὁποῖον εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε προώδευσαν αἱ τέχναι καὶ προήχθησαν αἱ ἐπιστήμαι. Καὶ ὄντως, ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῆς ἀνεξίτητος τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν ἑκατονταετιῶν διαστημάτων, ἅτινα καθώρισεν ὁ ἄνθρωπος ὡς χρονικὰς περιόδους διαίρεσας αὐθαίρετος τὸν ἄμετρον καὶ ἀδιαίρετον τοῦ χρόνου ροὴν, αἰτιολογεῖ ἐπαρκῶς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον. Ἡ ἐπίδοσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις ὑπῆρξε πράγματι μεγίστη κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα. Αἱ κατ' αὐτὸν γινόμεναι ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις καὶ αἱ τεχνικαὶ πρῶδοι καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἐξάπλωσις τῶν γνώσεων καθόλου ἐσημείωσαν ἀναντιρρήτως ἄματι ἐν τῇ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι αἱ πρῶδοι αὗται, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τὴν ὕλην ἔσχον ὡς βάσιν καὶ ἀφετηρίαν καὶ εἰς τὴν σωματικὴν μᾶλλον εὐμάρεων ἢ τὴν πνευματικὴν τῶν ἀνθρώπων εὐεξίαν ἀπέβλεψαν. Οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία ὅτι κατ' ἄλλους χρόνους πολὺ παρῳχημένους, καθ' οὓς ὁ ἐλληνικὸς ἰδίᾳ πολιτισμὸς εἶχε φθάσει εἰς τὸ ὑπατον σημεῖον τῆς ἀνεξίτητος αὐτοῦ, ἡ ἀνθρωπότης εὐρισκομένη ἀκόμη, οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῷ σταδίῳ τῆς πνευματικῆς αὐτῆς παρθενίας, δι' ἐργασίας ὀλιγωτέρας μὲν ἴσως, ἀλλὰ πάντως οὐσιωδεστέρας, ἔσχεν ἀποτελέσματα πολὺ σημαντικώτερα ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν τῶν ἀνθρώπων πρῶδον καὶ τελειότητα.

Ὁφείλομεν ἐν τούτοις νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κλάδοι τινὲς τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας ἐκαλλιεργήθησαν μετὰ μείζονος ἐντάσεως καὶ ἐπιτυχίας κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα, δηλονότι αἱ φυσικαὶ καὶ ἐπιστήμαι, διὰ τῶν ὁποίων νέοι τῆς γνώσεως ὀφίζοντες διηνοίγησαν. Κατὰ τοὺς προγενεστέρους χρόνους ἐπεκρίτει καὶ ἐν ταῖς ἐρευναῖς τῶν ἐπιστημῶν τούτων

ὁ δογματισμὸς καὶ ἡ σχολαστικὴ μέθοδος τοῦ μεσαίωνα, ὅλαι δὲ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι περιστρέφοντο ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων, τῶν τεθειμένων ὑπὸ τῶν ἐπικρατουσῶν τότε ποικίλων προλήψεων καὶ δὴ τῶν θρησκευτικῶν, αἵτινες ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους ἐπέσαν δίκην ἐφιέλτου τὴν ἀληθῆ ἔρευναν, τὴν ἄνευ προλήψεων καὶ προϋποθέσεων ἀγνίην καὶ ἄμωμον ἐπιστήμην.

Κατὰ τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην χρονικὴν περίοδον ἡ ἐπιστήμη φέρουσα χαλινοῖς ἔβαινεν ὁδὸν ἐσφαλμένην καὶ σκολιάν, χαραχθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἡμιμαθείας καὶ τοῦ φανατισμοῦ, προστατευομένην δὲ ὑπὸ τε τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τῆς δυτικῆς, ἥτις δυσυπέροβλητα ἐγείρασα χαρακώματα ἐπὶ αἰῶνας μακροῦς παρημπόδισε τὴν ἐλευθέραν τοῦ πνεύματος ἀνάπτυξιν καὶ πᾶσαν ἀπίπειραν πρὸς διαχίραξιν νέων ἐπιστημονικῶν δρόμων. Ἡ ἐπιστήμη εἰργάζετο τότε ἔχουσα ὡς βάσεις πατροπαράδοτα δόγματα καὶ ἀξιώματα θεωρούμενα μὲν ἀναλλοίωτα ἀλλ' ἐσφαλμένα κατὰ τὸ πλεῖστον, αἵτινα ἐκληροδοτοῦντο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ὥσπερ αἰωνία τις νόσος, ὡς λέγει ὁ Μερφιστοφελῆς, ὑπὸ τὴν τῆβεννον τοῦ σοφοῦ ἐμπαίζων τὰς μεσαιωνικάς ἐπιστήμας καὶ τὰς ὑπ' αὐτῶν ἐφαρμοσθεῖσας μεθόδους.

Ἀπὸ τῶν χρόνων ὅμως τῆς ἀναγεννήσεως ἡ ἐπιστήμη, ἀνδρουμένη τρόπον τινά, ἀπέσεισε μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον τὸν ζυγὸν τῶν προλήψεων καὶ τῶν δογματίων, ἀπετίναξε τὴν ἔξωθεν κηδεμονίαν καὶ ἐπεχείρησε διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων ὀρθοποδοῦσα νὰ εὔρη τὴν ἀλήθειαν, νὰ ἐπιτηρήσῃ δὲ τὴν ἐπίλυσιν τῶν διαφόρων ζητημάτων καὶ προβλημάτων τῶν ἀπασχολούντων τὴν ἀνθρωπότητα οὐχὶ διὰ τῶν τέως ἐπικρατουσῶν ἀφρημένων θεωριῶν καὶ ἐρωτημάτων δογματίων, ἀλλὰ διὰ τῶν σταθερῶν μεθόδων τῆς ἐνδεδειχτοῦ παρατηρήσεως καὶ τῆς πειραματικῆς ἐρεῦνης. Ἡ ἀνέλιξις αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ φιλοσόφου Βάκωνος προήχθη κυρίως εἰς σχετικὴν τελειότητα ὑπὸ τῶν φυσιοδικῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Τὴν πάλαιάν ἐπιστήμην συμβολίζει τὸ σκοτεινὸν καὶ πνιγρὸν σπουδαστήριον τοῦ Φιύστου, τοῦ προσωποποιούντος τὸν τύπον τοῦ ἐρευνητοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅστις κλίνων τὴν καταπετονημένην κεφαλήν ἐπὶ σκολιμοβρώτου τραπέζης, μελετᾷ ὑπὸ τὸ ἀβληγρὸν φῶς παμπάλαιου λύχνου τοῦ ὑπερμεγέθους καὶ ἀφιλοκάλως δεδεμένουσ τόμους τῶν θεολογικῶν καὶ νομικῶν καὶ φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων, αὐτὸς οὕτως ἀπομακρυνόμενος καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἀπομακρύνων ἀπὸ τῆς εἰρυιάτης ὁδοῦ τῆς φύσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται καὶ μεγαλουργεῖ ἡ σφριγῶσα ζωή, ἡ ἀληθῆς καὶ αἰωνία. Ἐν ἄκρᾳ ἀντιθέσει πρὸς ταῦτα τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην συμβολίζει τὸ πλήρες ἐρευνητικῶν ὀργάνων φωτόβρυτον ἐργαστήριον τοῦ συγχρόνου φυ-

σιυδίου. Τὸν λύχνον τοῦ ἐλαίου ἀντικατέστησεν ὁ ἠλεκτρικὸς λαμπτήρ. Τὰ σαθρὰ δόγματα καὶ ἡ καταθλιπτικὴ ἐξουσία τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν τῆς παλαιᾶς ἐπιστήμης ἐξωστρακίσθησαν τέλει, ἡ δὲ σμίλη τοῦ ἀνατόμου καὶ τὸ μικροσκόπιον τοῦ φυσιολόγου καὶ αἱ συσκευαὶ τοῦ χημικοῦ καὶ τὸ τηλεσκόπιον τοῦ ἀστρονόμου ἵτασαν τὰ μυστήρια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἄλλων δημιουργημάτων, ἐξηκρίβωσαν νόμους καὶ ἀληθείας τῆς φύσεως καὶ τοῦ σύμπαντος καὶ ὠδήγησαν τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας εἰς τὰς ὑψηλὰς σφαίρας, εἰς τὰς ὁποίας εὐρίσκονται σήμερον. Ἡ ἐνδελεχὴ παρατήρησις καὶ ἡ πειραματικὴ ἔρευνα κατηδάφισαν τοὺς βωμοὺς καὶ κατασυνέτριψαν τὰ μορμολύχεια τῆς σχολαστικῆς ἐπιστήμης.

II

Ἄλλ' ὅτι λέγομεν διὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, δικαιούμεθα ἴραγε νὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, τὴν ἐπιστήμην τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων;

Δυστυχῶς ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ἀρνητικὴ. Οὔτε περὶ τοῦ δικαίου, οὔτε περὶ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐπετέλεσαν μέχρι σήμερον πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος προόδους ἀναλόγους πρὸς τὸ μῆκος τοῦ διαρρέουσantos χρόνου καὶ πρὸς τὸ μέγεθος τῆς καταβληθείσης πνευματικῆς ἐργασίας.

Ἐξετίσωμεν ἐν πρώτοις τὸ δίκαιον.

Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος σύμπας σχεδὸν ὁ πεπολιτισμένος κόσμος διείπετο ὑπὸ τῶν θεσμῶν καὶ τῶν διατάξεων τοῦ παρ' ἡμῖν ἐτι καὶ νῦν ἰσχύοντος ρωμαϊκοῦ δικαίου, ὅπως ἐθέσπισεν αὐτὸ πρὸ δισχιλίων ἐτῶν ὁ πραιτωρ καὶ ἀνέπτυξεν ἕστερον οἱ νομικοὶ οἱ πετροκισμένοι διὰ τοῦ *jus respondendi* καὶ ἐκωδικοποίησε μετὰ πολλοῦς αἰῶνας ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἠρμήνευσαν οἱ σχολιογράφοι (*glossatores*) τῆς Βονωνίας καὶ οἱ ἄλλοι τῶν μέσων καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων νομοδιδάσκαλοι. Αἱ ἐν τῷ μεταξύ γενόμεναι μερικαὶ τροποποιήσεις εἶναι βεβαίως ἀσημαντοὶ σταγόνες ἐν τῷ ὠκεανῷ τοῦ δικαίου.

Ἄλλὰ τὸ δίκαιον ὡς μέτρον ῥυθμίζον τὰς βιοτικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὰ πράγματα τοῦ ἔξω κόσμου δέον νὰ βαίνει κατὰ τὸ δυνατόν ἐκ παραλήλου πρὸς τὰς σχέσεις ταύτας, αἷτινες ὑφίστανται διαρκῆ ἀνέλιξιν καὶ ἀλλοίωσιν μεταβαλλόμεναι οὐσιωδῶς κατὰ τὰς διαφόρους χρονικὰς περιόδους καὶ εἰς τὰς διαφόρους κοινωνίας καὶ πολιτείας. Ἄφ' ἑτέρου οἱ κείμενοι νόμοι δέον νὰ εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὴν περὶ δικαίου ἀντίληψιν καὶ συνείδησιν τοῦ λαοῦ, διὰ τὸν

ὁποῖον θὰ ἰσχύσωσιν. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ λαϊκὴ περὶ δικαίου συνείδησις ὑπόκειται εἰς οὐσιώδεις μεταβολὰς καὶ διαφέρει ἀναλόγως τῶν χρονικῶν διαστημάτων καὶ τῶν ἐκάστοτε ἐπικρατουσῶν ἠθικῶν ἢ κοινωνικῶν ἢ θρησκευτικῶν ἀρχῶν καὶ πεποιθήσεων, ἐπίσης δὲ ἀναλόγως τῆς ἠθικῆς καταστάσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἐνὸς ἐκάστου λαοῦ.

Κατὰ ταῦτα ὅσον περισσότερο οἱ κείμενοι νόμοι προσεγγίζουναι πρὸς τὴν λαϊκὴν περὶ δικαίου συνείδησιν, τόσον ἐπιτυχέστερον τὸ ἰσχύον δίκαιον ἐφαρμόζεται, ὅσον δὲ τοῦτο ἀπομακρύνεται ἐκείνης, τόσῳ μᾶλλον ἀστοχεῖ τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιδιώκει ἢ θέον νὰ ἐπιδιώκη. Κατ' ἀκολουθίαν, ὅσον συντομώτερα εἶναι τὰ χρονικὰ διαστήματα, κατὰ τὰ ὁποῖα γίνεται ἀναθεώρησις καὶ ῥυθμικὴ μεταρρύθμισις τῶν κειμένων νόμων, τόσῳ πληρέστερον τὸ ἰσχύον δίκαιον συμβαδίζει πρὸς τὰς βιοτικὰς σχέσεις, ἃς ἔχει ἀποστολὴν νὰ κανονίζῃ καὶ ῥυθμίζῃ καὶ τόσῳ συμφωνότερον ἀποβαίνει πρὸς τὴν κοινὴν περὶ τοῦ δικαίου ἀντίληψιν τῶν πολλῶν.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ — μάλιστα δὲ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι—ἦσαν εὐτυχέστεροι ἡμῶν, διότι εἶχον πάντοτε δίκαιον σύμφωνον πρὸς τὰς ἐκάστοτε κοινωνικὰς ἀνάγκας, ἀκολουθοῦν κατὰ πόδας τὴν ἀνέλιξιν καὶ τὴν μεταβολὴν αὐτῶν. Σήμερον τίθεται πολλάκις ὁ νόμος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἑλλειπής, συντεταγμένος συνθήκῳ παρ' ἀνθρώπων τοῦ σπουδαστηρίου ἀδαῶν τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν καὶ λυόντων αὐτοὺς κατὰ τὸ μέτρον τῆς λογικῆς αὐτῶν τὰ διάφορα θεμελιώδη ζητήματα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ὁ δὲ οὕτω τιθέμενος νόμος ἰσχύει ἐπὶ κλείονας δεκαετηρίδας, δύσπλαστος καὶ ἀναλλοίωτος καὶ ὡς ἐκ τούτου ἄδικος, ὑποχρεῶν τὸν δικαστὴν νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὸν ἐνίοτε παρὰ τὴν κοινὴν συνείδησιν καὶ τὰς ἰδίας πεποιθήσεις.

Οἱ ἀρχαῖοι εἶχον ἐπινοήσει πρακτικωτέρας καὶ λυσιτελεστέρας νομοθετικὰς μεθόδους. Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ παραδείγματι οἱ θεσμοθέται πλήν τῶν ἄλλων αὐτῶν καθηκόντων ὤφειλον „διορθοῦν τοὺς νόμους ἐτησίως“, ὑποχρεοῦμενοι νὰ ἐπαγρυπνῶσιν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν κειμένων νόμων καὶ ν' ἀποκαθαίρωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἀντινομῶν καὶ ν' ἀσφαίνωνται περὶ τοῦ τί χορῆζει διορθώσεως ἢ μεταβολῆς συμφῶνως πρὸς τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας τῶν Ἀθηναίων. Ἐν Ῥώμῃ οἱ πραιτωρες ἔσχον ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην πολὺ τελειότερα ἀποτελέσματα. Οἱ θαυμάσιοι οὗτοι θεσμοφύλακες καὶ ἐρμηνευταὶ τῶν ρωμαϊκῶν νόμων δικαιούνται νὰ διεκδικήσωσι τὰ πρωτεῖα ὡς πρὸς τὴν σκόπιμον ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας χώρας, δύνανται δὲ ν' ἀναπαύωνται μακαρίως ἐν τοῖς Ἡλυσίοις Πεδίοις, βέβαιοι ὅτι ἢ ἀνθρωπότης ἤγειρεν εἰς μνήμην αὐτῶν monumentum aere perennius. Καὶ δικαίως· διότι, ἐν ᾧ ὁ πραιτωρ δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ νομοθετεῖν,

ἀλλὰ μόνον τοῦ ἀπονέμειν τὸ δίκαιον (*praetor jus dicere, facere non potest*), κατώρθωνε μολαταῦτα νὰ ὑποκαθιστῇ σοφώτατα τὸν νομοθέτην καὶ νὰ τελειοποιῇ βραδέως ἀλλ' ἐπιτυχῶς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον. Ἡ ὄλη ἀνέλιξις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ δικαίου τούτου ὀφείλεται κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τὴν θαυμασίαν δρᾶσιν τοῦ πραιτωρός, ὅστις κατ' ἀρχὰς μὲν *juris civilis adjuvandi gratia*, εἶτα *supplendi* καὶ τέλος *corrigeni gratia*, ἐπέτυχε νὰ διαπλάσῃ καὶ νὰ ἐξευγενίσῃ καὶ νὰ ἐκνωτερίσῃ τὸ ἀρχαῖον δίκαιον τῆς Δωδεκαδέλτου συμβιβάζων αὐτὸ ἐκάστοτε πρὸς τὰς καιρικὰς καὶ τὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ διὰ τοῦ θαυμασίου θεσμοῦ τῆς ἐτησίας ἀνασυντάξεως καὶ ἀναδημοσιεύσεως τοῦ Ἑδίκτου, τὸ ὁποῖον μόλις ἐπὶ Ἀδριανοῦ κατέστη διαρκὲς —*edictum perpetuum*.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σημερινὴν τοῦ δικαίου κατάστασιν, μὲ τὸ γόρδιον νομοθετικὸν σύμπλεγμα, μὲ τὸ πολυδαίδαλον οἰκοδόμημα τοῦ συγχρόνου δικαστικοῦ ὄργανισμοῦ, μὲ τὸ πνευματοκτόνον σύστημα τῶν δικονομικῶν τύπων, ἐγείρεται ἐνώπιον τοῦ ἱστορικοῦ δικαιοδίδου ὑπερήφανον καὶ ἐπιβύλλον ἐν τῇ ἀπλότητι αὐτοῦ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς δικαιοσύνης. Εἶχε δὲ πολὺ δίκαιον ὁ *Jhering* εἰπῶν ποτε ὅτι διὰ τὴν ἐπίλυσιν οἰασθήποτε ἀτομικῆς αὐτοῦ διαφορᾶς θὰ προετίμα τῆς δικαστικῆς κλίμακος τῶν νεωτέρων χρόνων τὴν τελεσιδικίαν κρίσιν τοῦ τυχόντος ρωμαίου δικαστοῦ Ὀκταβιανοῦ ἢ Λουκίου, ὑπὸ τοῦ πραιτωρός ὑποδαικνυμένου.

Πρὸ τοῦ ρωμαίου δικαστοῦ θὰ ἐνεφανίζόμεθα μὲ τὴν σαφῆ ἐντολὴν τοῦ πραιτωρός—, „*si paret... condemnna, si non paret absolve*“, καὶ θὰ εἶμεθα βέβαιοι ὅτι παρὰ τοῦ δικαστοῦ τούτου, ὅστις θὰ ἐξήταξεν ἐμβριθῶς καὶ εὐσυνειδήτως τὴν πραγματικὴν καὶ τὴν νομικὴν ὕψην τῆς διαφορᾶς, θὰ ἀπεδίδοτο ἡμῖν τὸ δίκαιον πολὺ ταχύτερον καὶ πολὺ καλύτερον παρὰ σήμερον, ὅτε εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ εὕρῃ τις τὸ δίκαιον αὐτοῦ, ἂν δὲν παρῆλθωσι δύο καὶ τρία καὶ πλείονα ἔτη καὶ ἂν δὲν ἐξαντληθῶσιν ὅλα τὰ ἔνδικα μέσα, τὰ ὁποῖα ὁμως ἐξαντλοῦσιν οὐ μόνον τὸ βαλλάντιον, ἀλλὰ καὶ τὰ νεῦρα καὶ τὴν υἰεῖαν πολλάκις τῶν δικαζομένων.

Ἄλλ' ἄς φιλοσοφήσωμεν ὀλίγον περὶ τοῦ δικαίου.

Τὸ δίκαιον δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς δραστηκὸν κοινωνικὸν φάρμακον κατὰ πάσης νοσηρᾶς ἐκδηλώσεως ἐν τῷ κοινωνικῷ ὄργανισμῷ. Ἄν πάντες οἱ ἄνθρωποι οἱ ἀποτελοῦντες ταύτην ἢ ἐκάστην τὴν κοινωνίαν ἦσαν τέλειοι, ἂν εἶχον λόγῳ μορφώσεως καὶ ἀνατροφῆς τὰς αὐτὰς αὐστηρὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς, ἂν αὐθορμήτως ἕκαστος ἀπένευεν ἐκάστῳ τὸ οἰκεῖον καὶ ἂν ὅλαι αἱ κοινωνίαι ἐστηρίζοντο πάντοτε ἐπὶ βάσεων σταθερῶν καὶ ἀπολύτως ἠθικῶν, τὸ δίκαιον τότε δὲν θὰ εἶχε

λόγον υπάρξεως, διότι πλήρης κοινωνική ευεξία θὰ καθίστα περιττήν τὴν χρῆσιν φαρμάκου.

Τὰ πράγματα ὅμως δὲν ἔχουσι τὴν ὄψιν ταύτην ἐν τῷ κόσμῳ.

Αἱ κοινωνίαι εἶναι ὄργανισμοὶ ὑποκείμενοι εἰς ἠθικὰς μεταπτώσεις καὶ παρουσιάζοντες ὡς ἐκ τούτου συχνάκις νοσηρὰς ἐκδηλώσεις, ποικιλοῦσας κατὰ χρόνους καὶ λαοὺς καὶ τόπους.

Οὐ μόνον ὁ χρόνος, ἀλλὰ καὶ λόγοι τοπικοὶ καὶ ἐθνολογικοὶ καὶ κλιματολογικοὶ ἀκόμη ἐπιδρῶσι σοβαρῶς ἐπὶ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας· καὶ τὸ δίκαιον ἄρα, τὸ κατὰ τῶν ἐκδηλώσεων τούτων φάρμακον δέον νὰ ἦ, ὅπως πᾶν φάρμακον, διάφορον κατὰ τὸ ποιοῦν καὶ τὴν δόσιν, ἀναλόγως τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χωρικτῆρος ἐνὸς ἐκάστου λαοῦ καὶ τῶν ἐκατασταχοῦ τοπικῶν ἀναγκῶν. Οὐδὲν δὲ ἀστοχώτερον μέτρον τοῦ νὰ ἐπιβάλληται ἀμεταβλήτως εἰς λαὸν τινα δίκαιον νομοθετηθὲν δι' ἄλλον λαὸν ἢ δι' ἄλλον τόπον ἢ δι' ἄλλην χρονικὴν περίοδον. Ἐξ ὅλων τούτων δυνάμεθι νὰ συμπεράνωμεν πόσον ἠδικήθη ἡ ἀνθρωπότης ἐπὶ αἰῶνας ὄλους διὰ τῆς ἀπανταχοῦ ἐπικρατησάσης ἰσχύος τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Ὅσον τέλειον καὶ ἂν φαντασθῶμεν τὸ δίκαιον τοῦτο— καὶ εἶναι πραγματικῶς τέλειον ἐν πολλοῖς καὶ ἰδίῳ ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸ σύστημα τῶν ἐνοχῶν—δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἐνομοθετήθη ὑπὸ ἄλλους κοινωνικοὺς ὅρους καὶ δι' ἄλλας κοινωνικὰς ἀνάγκας, ὅτι ἐπομένως εἶναι ξένον πρὸς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν καὶ ἐν γένει πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ βίου τῆς σήμερον.

III

Τούτων προταθέντων ἐξετάσωμεν ἤδη ἂν τοῦλάχιστον ἡ νομικὴ ἐπιστήμη ἐξεπλήρωσεν, ὡς ἔδει, τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς ἀποστολὴν κατὰ τὰ διαρρεύσαντα μακροαῖωνα διαστήματα.

Δυστυχῶς οὐδὲ περὶ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐνεβάθυνεν εἰς τὰ αἷτια καὶ τὰ αἰτιατὰ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν φαινομένων οὐδ' ὅτι ἐμελέτησεν ἐκάστοτε τὰς κοινωνικὰς συνθήκας καὶ τίσεις, ἐρμηνεύουσα καὶ ἐφαρμόζουσα τὸ δίκαιον συμφώνως πρὸς αὐτάς.

Τούναντιόν σοφώτατοι καὶ εὐεργετικώτατοι ἐθεωρήθησαν οἱ νομοδιδάσκαλοι ἐκείνοι, οἵτινες προκειμένου ν' ἀποφανθῶσιν ἂν πρέπει καὶ πῶς πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῇ ὠρισμένη τις διάταξις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀνέδραμον τοὺς αἰῶνας καὶ κατάρθωσαν νὰ περισυλλέξωσιν εἰς τὰ εὐρωτιῶντα ὑλόγια τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ δικαίου ὅλα τὰ σχετικὰ

πρὸς τὴν διάταξιν ταύτην στοιχεῖα, ἀδιαφοροῦντες ἂν σήμερον ἢ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἶναι δικαία καὶ ἂν συμβιβάζεται πρὸς τὰς συγχρόνους κοινωνικὰς ἀνάγκας. Ἄλλὰ καὶ ἡ σχολαστικὴ μέθοδος, ἣν ἠκολούθησε καὶ ἀκολουθεῖ δυστυχῶς ἀκόμη ἡ νομικὴ ἐπιστήμη, πολλάκις, ἡ μέθοδος τῆς κυριαρχίας τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν ἐν τῷ δικαίῳ, εἶναι ἐσφαλμένη.

Οἱ μέγιστοι νομομαθεῖς, καὶ μάλιστα οἱ Γερμανοί, ἐθεώρησαν ὡς ὑψίστην τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἀποστολὴν τὴν ἐξακριβῶσιν τῶν ἐννοιῶν, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι δι' ἕκαστον θεσμόν, ὅπως καὶ δι' ἕκαστον ἀντικείμενον, ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν ἡ ἀντίστοιχος ἐννοία, τὴν ὁποῖαν δεόν νὰ συλλάβῃ τις διὰ νὰ νοήσῃ τελείως τὸ περιεχόμενον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος θεμοῦ ἢ ἀντικειμένου. Ποσάκις δὲν ἐφηρμόσθησαν ἐν τῇ πράξει παραλογισμοὶ ἀπορρέοντες ἐκ τῆς τοιαύτης φανατικῆς πρὸς τὰς ἐννοίας ἀφοσιώσεως! Εἶναι δὲ περιεργον πῶς πνεύματα ἔξοχα, ὡς πολλοὶ τῶν ἱεροφαντῶν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἠκολούθησαν συνεχῶς ἀτραπὸν τόσον δύσβατον καὶ σκολιάν, ὡς εἶναι ἡ ἄγουσα πρὸς τὸ κράτος τῆς θεωρίας καὶ τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, ἀντὶ νὰ βαδίσωσι τὴν εὐρείαν καὶ εὐθείαν ὁδὸν τῆς πρακτικῆς παρατηρήσεως καὶ ἐρεῖνης.

Ἀνέγνωσά ποτε ἐν τῷ συγγράμματι διαπρεπεστάτου συγχρόνου νομοδιδασκάλου, ὅτι τὸ εὐγενέστατον ἔργον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν ἐννοιῶν καὶ ὅτι ὁ τέλειος νομικὸς ἔχει ὡς ἀποστολὴν ν' ἀνευρίσκῃ τὰς ἐννοίας μεταβαίνων ἐκ τῶν εἰδικῶν εἰς τὰς γενικὰς, ἕως οὗ καταλήξῃ εἰς τὴν ὑπερτάτην καὶ γενικωτάτην πισῶν, τὴν ἐννοίαν „*h i c a i o n*“, ἐξ ἧς ἀπορρέουσιν ὅλαι αἱ ἄλλαι. Ὁ κατέχων ταύτην κατέχει ὅλον τὸ δίκαιον!... Καὶ οὕτω μεταβάλλεται ὁ νομικὸς εἰς ἀκροβάτην τοῦ πνεύματος ἀναρριχώμενον ἀπὸ ἐννοίας εἰς ἐννοίαν.

Παρόμοιά τινα ἐπρέσβευε καὶ ὁ πολὺς *S o h m*, νοῦς κατ' ἔξυχήν διανοῆς. „Ἐκ τῶν εὐρεθεισῶν ἐννοιῶν“, ἔγραψεν, „ἐπιθυμοῦμεν ν' ἀνέλθωμεν εἰς ὑψηλοτέρας ἐννοίας. Ἐκ τοῦ ἰδεώδους δ' ἐνστίχτου τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἀπορρέει ἡ ἔρευνα τελείου συστήματος τοῦ δικαίου, δηλονότι τρόπου διατυπώσεως, καθ' ἣν ὅλος τοῦ δικαίου ὁ ὄγκος παρίσταται ὡς ἀνάπτυξις μιᾶς καὶ μόνης ἐννοίας, τῆς ἐννοίας τοῦ *h i c a i o u*. Τότε ἐκλιπούσης τῆς ὕλης ἡ ἰδέα θὰ μείνῃ νικητρία“.

Καὶ αὐτὸς ὁ *K o h l e r*, διάνοια τόσον πολυσχιδῆς καὶ πρακτικὴ ἐν ταυτῷ, πασαυρόμενος ὑπὸ τῶν ἐπικρατουσῶν δοξασιῶν, ἐξῆρξεν ὡς μεγάλην πρὸς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην ὑπηρεσίαν τοῦ *W i n d s c h e i d* τὴν

1 *S o h m*, Rudolph, Institutionen; Geschichte und System des römischen Privatrechts. 14e Aufl., Leipzig 1911. σ. 39.

ὕπ' αὐτοῦ εὗρεσιν καὶ ἐξακρίβωσιν τῆς ἐννοίας τῆς προϋποθέσεως (Voraussetzung) ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αἵρεσις μὴ ἀναπτυχθεῖσα εἰσέτι, αἵρεσις ἐν ἐμβρυώδει κατὰστασει, ὡς ἐξακριβώθη ὑπὸ τοῦ σοφοῦ αὐτῆς μαιευτῆρος.

Ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ δὲν δύναμαι νὰ λησμονήσω καὶ τὸν Huschke ἐκείνον, ὅστις οὐ μόνον εἰς τὴν διάπλασιν ἐννοιῶν διέπρεψεν, ἀλλ' ὑπερθεματίσας πάντα ἄλλον κατώρθωσε καὶ τερατώδες ζῶον διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ νὰ δημιουργήσῃ. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἐννοίας τῶν res mancipi καὶ τῶν περὶ τῶν τετραπόδων, τὰ ὅποια dorso collove domantur, ὑπαρχουσῶν ἐν ταῖς πηγαῖς εἰδήσεων κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὑπῆρξέ ποτε ζῶον ἀγνωστον εἰς τὴν ζωολογίαν, καὶ ἐβάπτισεν αὐτὸ βοηγόν (bovigus), προκαλέσας οὕτω πολλὴν θυμηδίαν παρὰ τῶ νομικῶ κόσμῳ.

Τὰ ἄτοπα τῆς τυφλῆς πρὸς τὰς ἐννοίας πίστεως ἐπανειλημμένως ὑπέδειξεν ὁ Jhering, σκόπως μάλιστα μετὰ πολλῆς χάριτος ἐν τῇ περιφημῳ αὐτοῦ σατυρικῇ συλλογῇ „Εὐτράπελα καὶ σοβαρὰ ἐν τῇ νομικῇ ἐπιστήμῃ“ τὰς ἐπικρατούσας δοξασίας. Ἐν τῷ ὑπὸ τὸν τίτλον „ὁ οὐρανὸς τῶν νομικῶν ἐννοιῶν“ κεφαλαίῳ ἀφηγεῖται ὁ Jhering περιέργον ὄνειρον, τὸ ὅποιον εἶδε δῆθ' ἐν ποτε κατιληφθεὶς ὑπὸ ὕπνου μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν προσφάτως τότε ἐκδοθέντος νομικοῦ συγγράμματος. Εἶχεν ἀποθάνει. Πνεῦμα ὀνομαζόμενον „ψυχοφόρος“ ἀνέλαβε νὰ ὀδηγήσῃ αὐτόν, ὡς νομοδιδάσκων, εἰς τὸν οὐρανὸν τῶν νομικῶν ἐννοιῶν.

— Ἐν αὐτῷ θὰ εὗρῃς, εἶπε τῷ Jhering ὁ ψυχοφόρος¹, ὅτι τὰς νομικὰς ἐννοίας, εἰς τὰς ὁποίας τόσον ἡσχολήθης ἐπὶ τῆς γῆς. Θὰ εὗρῃς ὁμῶς αὐτὰς οὐχὶ ἐν τῇ ἀτελείᾳ αὐτῶν ὄψει, οὐχὶ ἐν τῇ διαστρεβλώσει, ἣν ὑπέστησαν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ τοῦ νομοθέτου καὶ τῶν δικαστῶν, ἀλλ' ἐν τῇ τελείᾳ αὐτῶν καὶ ἀσπίλῳ ἀγνότητι, ἐν τῇ ἰδιαιτικῇ αὐτῶν ὠραιότητι.... Ἐκεῖ θὰ ἴδῃς τὰς ἐννοίας τῆς hereditas jacens καὶ τῆς obligatio correalis καὶ τῆς possessio καὶ τοῦ precarium καὶ ὄλων τῶν ἄλλων ὠραίων θεσμῶν, οἱ ὅποιοι ἀτιμωτοῦσι τὴν νομικὴν ἐπιστήμην.

Καὶ παραιτέρῳ διδάσκων ὁ ψυχοφόρος τὸν Jhering ὅτι ἐν τῷ οὐρανῷ τῶν ἐννοιῶν ἐπικρατεῖ σκότοβαθύ. ἔρρητος ψιλαφητόν, προσέ-

¹ Kohler, Joseph, Windscheid: „Vom Lebenspfad“: Gesammelte Essays, Mannheim 1902, σ. 33.

² Von Jhering, Rudolf, Scherz und Ernst in der Jurisprudenz, 7e Aufl., Leipzig 1898.

³ Von Jhering, αὐτόθι σ. 249 ἔ.

θήσαν ότι τὸ οὐράνιον σῶμα, ἐφ' οὗ διαιτῶνται αἱ ἔννοιαι, δὲν ἀνῆκει εἰς τὸ ἡλιακὸν σύστημα οὐδὲ εἰσδύει εἰς αὐτὸ ἢ ἐλαχίστη ἀκτίς φωτός. Ὁ ἥλιος καὶ τὸ φῶς εἶναι πηγαὶ ζωῆς, αἱ δὲ ἔννοιαι δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἀποτελοῦσιν ἴδιον κόσμον, μακρὰν παντός μετὰ τῆς ζωῆς συγχρωτισμοῦ.

Μόλις ἐτόλμησεν ὁ J h e r i n g νὰ ἐρωτήσῃ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ βλέπωσιν ἐν τῇ σκοτίᾳ οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τὸν οὐρανὸν ἐκεῖνον, καὶ τὸ πνεῦμα ἀπήνησεν:

— Οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ θεωρητικοῦ ἐρευνητοῦ ἐσυνήθισαν ἤδη ἐν τῇ γῆ νὰ βλέπωσιν ἐν τῇ σκοτίᾳ. Ὅσα σκοτεινότερον τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον πραγματεύεται, τόσα μεγαλύτερον διαφέρον ἔχει δι' αὐτό, τόσα περισσότερον δύναται ν' ἀναπτύξῃ ἐπ' αὐτοῦ ὁ σοφὸς τὴν ἰδίαν ὕψυ-δέρκειαν. Ὁμοιάζει τὴν γλαῦκα, τὸ πτηνὸν τῆς Ἀθηνῶν, τὸ σύμβολον τῆς σοφίας, τὸ ὁποῖον βλέπει ἐν τῇ σκοτίᾳ. Τί διαφέρον θὰ εἶχε δι' αὐτὸν ἡ ἱστορία τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἂν ἡ σαφήνεια τῶν Πηγῶν ἐπέτρεπε νὰ δοθῶσιν εἰς ὅλα τὰ ζητήματα ἀκριβεῖς ἀπαντήσεις; Τὸ πλημμυλὲς καὶ ἡ σιωπὴ τῶν Πηγῶν δίδουσιν ἀκριβῶς εἰς πολλὰ ζητήματα μεγαλύτεραν σημασίαν. Τὰ σκοτεινότερα μέρη εἶναι καὶ τὰ ὠραιότερα, διότι ὑποβοηθοῦσι τὴν ἀγαλίνωτον ἐκείνην τῆς φαντασίας περιπλάνησιν, ἣτις προκαλεῖ μεγίστην ἀπόλαυσιν. Κομίσαστε τὸ φῶς εἰς τὴν σκοτίαν καὶ τὸ πᾶν ἀπώλετο! Ἐλθωμεν εἰς τοὺς Πανδέκτας. Ποίαν σημασίαν θὰ εἶχεν ἡ διδασκαλία αὐτῶν, ἐὰν αἱ Πηγαὶ δὲν περιεῖχον σκοτεινὰ σημεῖα; Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὰ καρυκεύματα τῆς διδασκαλίας, διὰ τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέραν αἰσθάνεται τέρψιν ὁ νομοδιδάσκαλος. Πόσον θὰ ὠπισθοδρομῆ ἡ ἐπιστήμη, ἂν τὰ σκοτεινὰ χωρία τῶν Πηγῶν, τὰ ὁποῖα ἐπὶ σειρὰν αἰῶνων ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τόσας χιλιάδας νομικῶν ν' ἀναπτύξωσιν ἄλλην αὐτῶν τὴν ἀγχίνωσαν, ἡρμηνεύοντο κατὰ τρόπον ὥστε οὐδεμία νὰ μένη πλέον περὶ αὐτῶν ἀμφιβολία!.....

Καὶ ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ J h e r i n g, ὁ τόσον προσφυνῶς σατυρίας τὴν κυριαρχίαν τῶν ἀφρημένων ἐννοιῶν ἐν τῇ νομικῇ ἐπιστήμῃ καὶ σιγματίσας μετὰ τόσης χάριτος τὰς ἐξ αὐτῶν προερχομένας πλάνας, ἐβάδισεν ἐν πολλοῖς ἀσυναισθητικῶς τὴν πεπατημένην ὁδόν, περιπεσῶν ἔστιν ὅτε εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ σφάλματα, ἅτινα ἐκαυτηρίασεν. Ὁ δὲ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὑμνηθεὶς W i n d s c h e i d, ὅστις ἐδογματίσεν ὅτι ἡ νομικὴ ἐπιστήμη ὄσον ν' ἀσχολῆται μόνον εἰς κανόνας καὶ νομικὰς ἐννοίας καὶ ὅτι αἱ βιοτικαὶ ἀνάγκαι δὲν πρέπει ν' ἀποτελῶσι πηγὴν τοῦ δικαίου, συνέταξε διὰ τὸν γερμανικὸν λαὸν δίκαιον δὲν ὑπόληπτον καὶ ἀσαφὲς καὶ σκοτεινόν, ὅπως ὁ χαλκόχρους οὐρανὸς ὑπὸ τὸν ὁποῖον προώριστο νὰ ἰσχύσῃ καὶ τὸ δίκαιον τοῦτο θ' ἀπέβαινε πολὺ ἀστοχώτερον, ἂν μὴ ἄλλοι ἄνδρες πρα-

κτικώτεροι ἢ γειρον ἐγκαίρως φωνὴν σθεναρῆς διαμαρτυρίας. Ὡσεὶ δὲ μὴ ἤρκει ἡ ἀσάφεια τοῦ Γερμανικοῦ κώδικος, ἐπροκίσθη οὗτος καὶ διὰ συστήματος παραπομπῶν κατ' ἐξοχὴν πολυπλόκου· ἴσως δὲ δὲν εἶχεν ἄδικον ὁ K o l l e r, ἀποδοῦς τὸ σύστημα τοῦτο εἰς τὴν τυφλότητα τοῦ ἐκ τῶν νομοθετῶν P l a n c k, διότι ὁμολογουμένως πρέπει νὰ εἶναι τις τυφλός, ἐὰν δὲν εἶναι ἀριθμομημῶν, διὰ νὰ ἔχη τὴν συγκεντρωτικὴν ἐκείνην ἰδιοφυίαν, διὰ τῆς ὁποίας νὰ συγκρατῆ εἰς τὸν νοῦν τοσαύτας παραπομπὰς παραπομπῶν ἀπὸ παραγράφου εἰς παράγραφον.

Εὐτυχῶς τὸ κράτος τῶν ἀφηρημένων νομικῶν ἐννοιῶν ἤρξατο καταρρέειν ἀπὸ τινος χρόνου. Ὑπέσκαψαν αὐτὸ τὰ καινὰ κοινωνιολογικὰ δαιμόνια, ἅτινα διεσκέδασαν τὴν ἀγλὴν τῶν ἐπιστημονικῶν παραδόσεων καὶ διήνοιξαν νέους ὁρίζοντας κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν τῷ ποινικῷ, ἐπ' ἐσχάτων δὲ καὶ ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ.

IV

Εἶναι γνωστὴ ἡ τριὰς τῶν σχολῶν τῆς ἐπιστήμης τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Ἡ κλασικὴ σχολὴ ἀφ' ἑνός, ἡ ἀνθρωπολογικὴ καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ ἀφ' ἑτέρου.

Εἰς τὰς δυξείας τῶν σχολῶν τούτων, καὶ ἰδίᾳ τῆς τελευταίας, ἐπιθυμῶ νὰ ἐνδιατρίψω ὀλίγον.

Τὰ σημεῖα τὰ χωρίζοντα τὰς τρεῖς σχολὰς εἶναι οὐσιώδη· δὲν πρόκειται περὶ διαφορῶν ἀφορῶσάν εἰς τὰ καθ' ἕκαστα τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ περὶ αἰρέσεων θηγουσῶν αὐτὰ τὰ θεμέλια, ἐφ' ὧν στηρίζεται τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τῆς ἐπιστήμης τοῦ ποινικοῦ δικαίου.

Ἡ κλασικὴ σχολὴ βραίνει, ὡς εἶναι γνωστόν, ἐπὶ τὰ ἔχνη τῆς παλαιᾶς ἐπιστήμης, φιλοσοφοῦσα καὶ ἐνδιατρίβουσα κατὰ προτίμησιν εἰς ἀφηρημένας δογματικὰς σφαίρας. Αἱ δύο νεώτεραι σχολαὶ τὸναντίον πρόσκεινται μᾶλλον ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμας, ὧν ἀκολουθοῦσι τὰς μεθόδους, ἐξάγουσαι τὰ συμπεράσματα αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει παρατηρήσεων καὶ πειραματισμῶν καὶ στατιστικῶν πορισμάτων. Τῆς κλασικῆς σχολῆς ἡ προσοχὴ συγκεντρῶνται εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ποινῆς καὶ τῆς ἀνιαιοδοσίας. Τὸν ἐγκληματιαν θεωροῦσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς σχολῆς ταύτης ἐνεργοῦντα ἐλευθέρᾳ βουλήσει

1 Βλ. πλείονα ἐν τῷ ὠραίῳ περὶ τανικῷ λόγῳ τοῦ W a c h, Adolf, Die kriminalistischen Schulen und die Strafrechtsreform, Leipzig 1902.

και καθιστώσιν ἄρα καθόλου υπεύθυνον διὰ τὴν ἐγκληματικὴν αὐτοῦ προῦξιν. Ἡ χώρα, ἐν ἣ τὰ μάλιστα προήχθησαν και διεδόθησαν αἱ διδασκαλίαι τῆς κλασικῆς σχολῆς, εἶναι ἡ Γερμανία.

Ἡ ἀνθρωπολογικὴ σχολὴ τούτωντίον δέχεται τὸ ἐγκλημα ὡς ἀναπόδραστον ἀπόρροιαν ψυχικῶν διαθέσεων τοῦ ἐγκληματιοῦ προερχομένων ἐξ ἐλαττωμάτων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κληρονομικῶν, διὰ τὰ ὅποια ὁ ἐγκληματίας εἶναι δίκαιον νὰ θεωρηθῆ ἀνεύθυνος. Πρεσβεύει κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ὅτι ἐκαστὴ ἐγκληματικὴ προῦξις, καθοριζομένη ὑπὸ τῆς φυσικῆς και τῆς ψυχικῆς τοῦ δράστου ἀτομικότητος, ἔχει σχεδόν πάντοτε ἀφρητρίαν παιθολογικὴν. Ἡ σχολὴ αὕτη ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ρηξικέλευθος, τοῦτο μὲν διότι ἔθεσεν ὡς ἀρχὴν ὅτι οἱ θέλοντες νὰ καταπολεμήσωσι τὸ ἐγκλημα δεόν νὰ μελετήσωσιν αὐτὸν τὸν ἐγκληματιᾶν και οὐχὶ τὴν ἀφρητρίαν ἐννοίαν τοῦ ἐγκλήματος, τοῦτο δὲ διότι διήνοιξε νέους ὄριζοντας εἰς τὰς ποινικολογικὰς μελέτας ἀκαμάτως ἐργασθεῖσα και ἐξετάσασα τὸν ἐγκέφαλον και τὸ κρανίον και τὸ μέτωπον και τοὺς κροτάφοις και τὰ ὦτα και τὴν ρίνα και τοὺς ὀφθαλμοὺς και τὴν σιαγόνα και ἄλλα μέλη τοῦ σώματος χιλιάδων ἐγκληματιῶν. Τὰ σπουδαιότερα πορίσματα τῶν μελετῶν τούτων εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἐγκληματιοῦ (*uomo delinquente*) και τὸ τῆς κληρονομικότητος δόγμα (*delinquente nato*). Ἡ ἀνθρωπολογικὴ σχολὴ παραδέχεται δηλονότι ἰδιαίτερον τινα τύπον, κοινὸν τοῖς ἐγκληματίαις, διαφέροντα τοῦ μέσου τύπου τῶν ἄλλων ἐνθρώπων. Ἡ γνώμη αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἠθικὴ κατάστασις και αἱ ψυχικαὶ διαθέσεις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὴν σωματικὴν αὐτοῦ διάπλασιν, ἐξωραΐζουσαι αὐτόν, ἐὰν εἶναι εὐγενεῖς, ἢ ἀσχημίζουσαι αὐτόν, ἐὰν εἶναι κακαί. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀρχή, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν παρὰ διαφόροις λαοῖς και ἐν διαφόροις χρόνοις, εὔρε και παρ' ἀρχαίοις τὴν ὠραίαν ἀντίστροφον διατύπωσιν: „Ὅτι ἡ μορφὴ, τοιαύδε και ἡ ψυχὴ“. Τὸ ἕτερον πορίσμα τῆς ἀνθρωπολογικῆς σχολῆς εἶναι τὸ δόγμα τῆς κληρονομικότητος, ὅπερ και ἐν τῇ συγχρόνῳ ποιήσει εὔρε πολλοὺς ὀπιδοὺς και ἐρμηνευτάς, ἐν οἷς ὁ Zola και ὁ Ibsen και ὁ Björnson και ἄλλοι συμβολισταὶ και ἀταισιόδοξοι ἄνδρες. Κατὰ τὸ δόγμα τοῦτο ἅμα τῇ εἰσόδῳ εἰς τὴν ζωὴν λαμβάνομεν μεθ' ἡμῶν ὡς ἀπαίσιον δῶρον τὰς ἀμαρτίας τῶν πατέρων ἡμῶν, αἱ ὅποια παρακολουθοῦσιν ἡμᾶς ὡς ἀμείλικτοι ἐρινύες καθ' ὅλην τοῦ βίου τὴν πορείαν καταστρέφουσαι πολλάκις τὴν ὅλην εὐτυχίαν τοῦ βίου, καθ' ἣν στιγμὴν εἴμεθα ἐντελῶς ἀμέριμοι και θεωροῦμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀσφαλεῖς και μὴ ὑποκειμένους εἰς τὰς βλεφθρίας ἐπιδράσεις τῆς κληρονομικότητος. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δόγμα διετυπώθη και ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἰδίᾳ δὲ παρ' Ἑβραίοις διὰ τοῦ

ἀγρίου ἐκείνου ἀξιώματος ὅτι τῶν γονέων αἱ ἁμαρτίαι παιθεύουσι τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων τὰ τέκνα.

Τοιαῦται περίπου αἱ δοξασταὶ τῆς ἀνθρωπολογικῆς σχολῆς ἰδρυθείσης ἐν Ἰταλίᾳ, προαχθείσης δὲ κυρίως εἰς τὰς λατινικὰς χώρας. Ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει πολλὰ εἰς τὰς ἐργασίας τῆς σχολῆς ταύτης, μολονότι ἡ διδασκαλία αὐτῆς ὑπῆρξε μονομερῆς καὶ ὑπερβολικῆ, μονομερῆς μὲν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς βάσεις, ὑπερβολικῆ δὲ ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰ συμπεράσματα. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ σχολὴ ἐξετάζουσα τὸν ἐγληματιαν μόνον ὡς ἀσθενῆ ἀρνείται πᾶσαν εὐεργετικὴν ἐπ' αὐτὸν ἐπίδρασιν τῆς ποιότητος, ἧς ζητεῖ τὴν κατάργησιν καὶ ἀντικατάστασιν δι' ἄλλων προσφορωτέρων μέτρων, σωφρονιστικῶν ἢ θεραπευτικῶν. Ἀρχαὶ φιλόανθρωποι μὲν, οὐχὶ δὲ καὶ δίκαιαι καὶ ἐφαρμόσιμοι.

Ἡ κοινωνιολογικὴ σχολὴ μὴ ἀρνούμενη τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας, ὅσας ἐξηκρίβωσεν ἡ ἀνθρωπολογικῆ, πρεσβεύει ὅτι ἐκτὸς τῶν ἀτομικῶν παραγόντων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι πολὺ σπουδαιότεροι παράγοντες, οἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἐγκλήματος καὶ οἵτινες δεόν νὰ μελετηθῶσιν ἐπιστημονικῶς — οἱ κοινωνικοὶ παράγοντες. Διὰ τὴν κοινωνιολογικὴν σχολὴν τὸ ἐγκλημα δὲν εἶναι ἀφηρημένη ἐννοία, ἀλλ' εἶναι φαινόμενον κοινωνικόν, ὑποκείμενον εἰς νόμους, εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν δυσμενῶν ὄρων, ὑφ' οὓς ὁ ἐγληματίας ἐζησεν ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ καὶ ἀνεπτύχθη ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς σημασίας τῶν κοινωνικῶν παραγόντων ἀναφέρω ἐν τῶν ἀξίων λόγου παραδειγμάτων, τὰ ὅποια προβάλλουσιν οἱ κοινωνιολόγοι καὶ ἰδίᾳ ὁ *Liszt*¹.

Φαντασθῶμεν πρὸς στιγμὴν ἄνδρα καὶ γυναῖκα προώρως ἐξαντηθέντας σωματικῶς τε καὶ ἠθικῶς ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι, ἀναγκαζομένους δ' ἕνεκα τῶν κοινωνικῶν περιπετειῶν νὰ ἔλθωσι ἐν πολὺ προκχωρηκυῖᾳ ἡλικίᾳ εἰς γάμου κοινωνίαν. Ἡ *damnosa hereditas*, τὴν ὁποίαν θὰ φέρῃ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ ἀτυχεῖς τέκνον, ὅπερ θὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ γάμου τούτου, θὰ εἶναι σωματικὴ καὶ πνευματικὴ νοσηρότης ἢ τοῦλάχιστον μείωσις τῶν διὰ τῶν ἀγῶνα τοῦ βίου ἀπαραιτήτων ἐφοδίων. Τὸ παιδίον τοῦτο θὰ ὑστερῇ κατὰ πολὺ σωματικῶς καὶ πνευματικῶς τῶν τέκνων ὑγιῶν γονέων, ἅτινα ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν ὑπὸ τοὺς ἀρίστους ὄρους τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς εὐμαρείας, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐὰν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐγκυμοσύνης τῆς μητρὸς καὶ τοῦ τοκετοῦ δὲν ἐλήφθησαν αἱ δέουσαι προφυλάξεις οὐδ' ἐτηρήθησαν τὰ ἀσθηρὰ τῆς ὑγιεινῆς παραγγέλματα. Ἐὰν δὲ ὁ ὀργανι-

¹ Bl. von Liszt, Franz, Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge, II, Berlin 1906, σ. 285 ε.

σμός τοῦ ἑνὸς ἢ ἀμφοτέρων τῶν γεννητόρων τύχη κατεστραμμένος ὑπὸ τοῦ ἀλκοολισμοῦ ἢ τῆς συφιλίδος ἢ τῆς φθίσεως ἢ ὑπὸ ὑπερκοπώσεως ἢ ὑπὸ φρενικῶν νοσημάτων, τότε εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι τὸ τέκνον θὰ εἶναι ἐπιληπτικὸν ἢ ἀναιμικὸν ἢ ἐν γένει καχεκτικόν, στερούμενον τῆς ἀντοχῆς, ἥτις θὰ εἶναι ἀναγκαία διὰ τὸν μετέπειτα δεινὸν τῆς ζωῆς σάλον. Ἐὰν φαντασθῶμεν πρὸς τούτους ὅτι οἱ γονεῖς τοῦ ἀποκλήρου τούτου ἀποθνήσκουσι προῶτως, ὅτι καταλιμπάνουσιν αὐτὸ ἀπροστάτευτον εἰς τὸ ἔλεος τῆς τύχης, τότε θ' ἀκολουθήσῃ ἀναμφιβόλως προϋίουσα ἡ σωματικὴ καὶ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ τοῦ παιδὸς κατὰπτωσις, καθισταμένου σὺν τῷ χρόνῳ ὑποδεστέρου πάντων ἐκείνων τῶν ὀμνλίκων αὐτοῦ, ὅσοι ἔτυχον ἐπιμελημένης ἐν τῇ οἰκογενεῖα μορφώσεως καὶ ἀνεπτυχθήσαν ἐν κλουσίῳ καὶ καλῷ καὶ ὑγιεῖ περιβάλλοντι. Ἐὰν ὡς ἐκ περισσοῦ φαντασθῶμεν ὅτι τὸ ἄτομον τούτο ζῆ ἐν καιρῷ οἰκονομικῆς κακοδαιμονίας καὶ ἀναγκάζεται ἄρα ἐπὶ μῆνας ἢ καὶ ἐπὶ ἔτη νὰ μένῃ ἀνευ ἐργασίας, δὲν πρέπει ν' ἀπορήσωμεν, ἀν ἴδωμεν αὐτὸ κατερχόμενον σὺν τῷ χρόνῳ τὰς κοινωνικὰς βαθμίδας καὶ κυλιόμενον ἐπὶ τέλους εἰς τὸν βόρβορον τῆς κοινωνικῆς ὑποστάθμης καὶ καταλήγον ἐπὶ τὸ ἔγκλημα.

— „Ἰδοὺ λοιπόν“, παρατηρεῖ ὁ L i s z t, „ὅτι ἐν τῷ ἀπλουστάτῳ τούτῳ παραδείγματι δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν πολλαπλοῦς παράγοντας ἐπιδρῶντας ἐπὶ τὸ ἔγκλημα, καὶ δὴ οὐ μόνον κατὰ τὴν στιγμήν τῆς διαπράξεως αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλον τὸν βίον τοῦ ἐγκληματίου, ἀκόμη δὲ καὶ πρὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ διὰ τῆς μειώσεως τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τῶν γεννητόρων“.

Ὅλους τοὺς δυσμενεῖς τούτους ὄρους, ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς παράγοντας τοῦ ἐγκλήματος παρακολουθεῖ καὶ ἐξετάζει ἐπισταμένως ἡ κοινωνιολογικὴ σχολή, οὐχὶ διὰ τῆς παλαιᾶς καὶ σχολαστικῆς μεθόδου, ἀλλὰ διὰ τῆς μεθόδου τῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως καὶ ἐρεῦνης. Διδάσκει δὲ ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ποινικοῦ δικαίου δέον νὰ ἔχη ὡς ἰδεώδεις ὄχι τὴν κόλασιν, ἀλλὰ τὴν πρόληψιν τοῦ ἐγκλήματος διὰ τῆς βελτιώσεως τῶν βιοτικῶν ὄρων τῶν ἀπόρων κοινωνικῶν τάξεων. Ἡ κοινωνιολογικὴ σχολή, εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς ὁποίας τὴν πρώτην ὥθησιν ἔδωκεν ὁ Βέλγος Q u é t e l e t, δύναται σήμερον νὰ ὀνομασθῇ διεθνῆς, διότι πανταχοῦ ἔχει πλείστους ὁπαδοὺς ἐν τε τῷ παλαιῷ καὶ τῷ νέῳ κόσμῳ, αἱ δὲ ἀρχαὶ αὐτῆς διαδίδονται εὐρύτερον καὶ προάγονται ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος.

Πρὸς σύντομον χαρακτηρισμὸν τῆς θεμελιώδους ἀντιθέσεως τῶν ἐρημένων σχολῶν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ ἐξῆς γενικωτάτη διατύπωσις. Ἡ μὲν κλασικὴ σχολὴ διαφέρεται μᾶλλον διὰ τὸ ἔγκλημα ἢ διὰ

τὸν ἐγκληματιάν, ἐν ᾧ ἡ ἀνθρωπολογικὴ καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ διαφέρονται μᾶλλον διὰ τὸν ἐγκληματιάν ἢ διὰ τὸ ἐγκλημα. Καὶ ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι ὀρθότερα. Ὡς λίαν προσφυῶς εἶπέ ποτε διάσημος ἰατρός περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης, ὅτι αὕτη δὲν γνωρίζει ἀσθενείας ἀλλ' ἀσθενεῖς, διότι δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ ἀφηρημένα καὶ ἀναλλοίωτοι ἔννοιαι ἀσθενειῶν, ἀλλὰ συγκεκριμένοι ἀσθενεῖς, παρ' ἐκάστῳ τῶν ὁποίων ἀναλόγως τῶν προδιαθέσεων καὶ τῆς ἰδιοσυγκρασίας αὐτοῦ διάφορον ἐκάστοτε πορείαν λαμβάνει ἡ ἀσθένεια, οὕτω προκειμένου περὶ τῆς ποινολογίας δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἐγκλήματα ὡς ἀφηρημένα ἔννοιαι, ἀλλ' ἐγκληματῖαι μὲ σάρκας καὶ ὅσῳ, μὲ ἀδυναμίας καὶ προδιαθέσεις, μὲ πάθη καὶ ἐλαττώματα, προερχόμενα ἐξ αἰτίων παθολογικῶν καὶ κοινωνικῶν. Πάντα ταῦτα δεόν νὰ λαμβάνη ἡ ἐπιστῆμη ἢ τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου ρυθμίζουσα ἐπιστῆμη καὶ νὰ μὴ ἐφαρμοζῇ εἰκὴ καὶ ἀδιακρίτως ξηρὰς καὶ στερεοτύπους διατάξεις, ἵνα μὴ φορασθῇ αὕτη αὕτη ἀδικουσα καίπερ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ δικαίου ἐπαγγελλομένη.

V

Αἱ κοινωνιολογικαὶ ἰδέαι ἐπεξετάθησαν ἀπὸ τινος καὶ εἰς τὴν ἐπιστῆμην τοῦ ἀστικῆς δικαίου. Ὁ κλάδος οὗτος τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ὑπῆρξεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὑποτελής εἰς τὸ κράτος τῶν ἐννοιῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀποτίναξις τῆς δογματικῆς δουλείας προσέκρουσεν ἐνταῦθα καὶ προσκρούει εἰσέτι εἰς σπουδαῖα προσκόμματα.

Ὁ ἀγὼν, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβον ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ οἱ κοινωνιολόγοι νεωτερισταί, κατευθύνεται κυρίως κατὰ τῆς κυριαρχίας τῶν ἐννοιῶν καὶ κατὰ πάσης ἀρχιῆς διδασκαλίας. Ἐπιζητεῖται ἡ ἀντικατάστασις τοῦ κατὰ θεωρίαν δικαίου τοῦ διὰ τῆς μεθόδου τῆς παραγωγῆς ἐξ ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ σκελετωδῶν νόμων συναγομένου διὰ δικαίου πραγματικοῦ, ἔχοντος βάσιν τὴν σκοπιμότητα καὶ τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὰς ποικίλας βιοτικὰς ἀνάγκας. Ὁ Ἀριστοτέλης μνημονεύει ἤδη τὴν ἀληθῆ ἀρχὴν ὅτι τὸ νομοθετοῦμενον δίκαιον ρυθμίζει μόνον τὰς κανονικὰς περιπτώσεις, τὰς ὁμαλὰς καὶ συνήθεις σχέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Οὐδαμῶς οὐδέποτε δύναται νὰ κανονίσῃ ἐκ τῶν προτέρων τὰς ἀτελευτήτους καὶ ποικίλας καὶ καθ' ἐκάστην στιγμὴν ἀλλοιούμενας σχέσεις καὶ συναλλαγὰς τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τούτοις οἱ σχολαστικοὶ ἐξεστῶμisan διὰ τοῦ Β r i n z τὴν παράλογον ἀρχὴν ὅτι δὲν ὑπάρχουσι κενὰ ἐν τῷ δικαίῳ, ἐν ᾧ ἀντιθέτως οἱ νεώτεροι πρεσβεῖουσι λίαν ὀρθῶς ὅτι δὲν ὑπάρχει δίκαιον ἀνευ κενῶν, ὅτι οὐδεμία διάταξις τοῦ κειμένου δικαίου εἶναι ἀπολύτως τελεία καὶ ἀνελλιπής, ἀφ' οὗ τὸ δίκαιον εἶναι μία

τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ ἀναφαινομένη καὶ ἀναπτυσσομένη καὶ φθίνουσα μετ' αὐτοῦ.

Ὁ νομοθέτης στηριζόμενος κυρίως ἐπὶ τῆς πείρας καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ παρελθόντος θεσπίζει γενικὰς τινὰς διατάξεις προσαρμοζόμενας ἀκριβῶς ἢ κατὰ προσέγγισιν πρὸς τὰς περιπτώσεις, ἃς ἐκεῖνος εἶχεν ὑπ' ὄψει. Ἄλλ' εἰς μίαν ἐκ τῶν περιπτώσεων τούτων ἀντιστοιχοῦσι δέκα ἢ ἑκατὸν ἢ χίλια ἄλλα, ἃς δὲν ἠδύνατο νὰ προΐδῃ ὁ νομοθέτης καὶ τὰς ὁποίας φέρει μεθ' ἑαυτῆς ἡ διηλεκτὴς τοῦ βίου ἀνέλιξις καὶ ἡ ἀκατάσχετος πρὸς τὰ πρόσω πορεία τῆς ἀνθρωπότητος.

Πῶς θὰ ρυθμισθῇ λοιπὸν ἡ καταπληκτικὴ πλῆθὺς τῶν περιπτώσεων ἐκείνων, ἃς δὲν προεἶδεν ὁ νομοθέτης; Καὶ οἱ μὲν συντηρητικοὶ δὲν ἀποροῦσι, φιλοσοφοῦντες δ' εὐρίσκουσι πάντοτε διέξοδον ὀριώμενοι ἐξ ἐννοιῶν τινῶν ἢ ἐκ θεσμοῦ ἢ ἐξ ὀρισμοῦ τινος καταλήγουσι διὰ λεπτεπιλέπτων συλλογισμῶν εἰς οἰανδήποτε λύσιν, λογικὴν μὲν ἴσως καὶ κατὰ τύπους δικαίαν, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἄδικον. Οἱ δὲ νεωτερισταὶ κοινωνιολόγοι καταδικάζουσι τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, διδάσκοντες ὅτι δεόν νὰ καταρρεύσῃ τέλεον τὸ κράτος τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ τῶν ξηρῶν δογμάτων καὶ ν' ἀντικατασταθῇ διὰ τῆς συστηματικῆς ἐκείστοτε παρατηρήσεως καὶ μελέτης τῶν διαφόρων ἀναγκῶν τοῦ συγχρόνου κοινωνικοῦ βίου, τῶν προκαλουσῶν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν νοσηρὰν ἐκδήλωσιν. Ταῦτα πρέπει ν' ἀποτελεῶσι τὸν γνώμονα τῆς ἀπονομῆς τοῦ δικαίου. Οἱ κοινωνιολόγοι ἀπαιτοῦσιν ἐν ἄλλαις λέξεσι νὰ καταλίπη ἡ νομικὴ ἐπιστήμη τὰς στενὰς καὶ ἀνάντεας ἀτραποὺς τῆς διδασκαλίας τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ βαδίσῃ ἐπὶ τῆς νέας εὐθείας καὶ μεγάλης ὁδοῦ, ἣν ἐχάριζαν μὲν αἱ φυσικαὶ ἐρευναι, ἠκολούθησαν δὲ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἄλλαι ἐπιστήμαι καὶ μάλιστα ἡ ψυχολογία.

Οἱ ἀκραίφνεῖς κοινωνιολόγοι διδάσκουσιν ὅτι τὴν σιωπὴν καὶ τὰς ἐλλείψεις τοῦ κειμένου δικαίου—τῶν νόμων καὶ τῶν ἐθίμων—δεόν νὰ συμπληροῦ ἐλευθέρως ὁ δικαστὴς, δικαιούμενος νὰ δημιουργῇ ἐλευθέρως τὸν δικαίον, ἀκολουθῶν τῇ ἐπιστημονικῇ αὐτοῦ πεποιθήσει, λαμβάνων δὲ πρὸ παντὸς ὑπ' ὄψιν τὰς συγχρόνους ἀνάγκας καὶ τὴν σημασίαν τῆς διαδικαζομένης ὑποθέσεως καὶ τοὺς ὑψηλοτέρους τοῦ δικαίου σκοποὺς καὶ last but not least τὴν περὶ τοῦ δικαίου συνείδησιν τοῦ λαοῦ.

Ὁ δικαστὴς οὗτος θὰ εἶναι ἄρα οὐχὶ δοῦλος τοῦ νόμου, ἀλλ' ἐλευθερὸς τῆς δικαιοσύνης ἀπονομεύς. Ἐὰν δ' αἱ ἴδαι αὗται ἐπικρατήσωσιν ὀριστικῶς, δὲν θ' ἀκούομεν πλέον διχαστὰς λέγοντας ὅτι πολλάκις ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκδώσωσι παρὰ τὴν συνείδησιν αὐτῶν ἀπορίσεις ἀδίκους ἐπιβαλλομένας ὑπὸ τῶν διατάξεων τῶν κειμένων νόμων. Καὶ θὰ μετρι-

ασθῆ τότε ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον τὸ κῆρος τῆς ἀρχαίας ρήτρας „*dura lex sed lex*“.

Κατὰ ταῦτα ἡ κοινωνιολογικὴ σχολή, λεγομένη ἐπίσης καὶ σχολὴ τοῦ ἔλευθέρου δικαίου, ἐπιζητεῖ δύο τινά· πρῶτον μὲν τὴν ριζικὴν μεταρρυθμίσειν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν μετατροπὴν αὐτῆς εἰς ἐπιστήμην θετικὴν βασιζούσαν τὰ συμπεράσματα αὐτῆς ἐπὶ συστηματικῶν παρατηρήσεων, εἴτα δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ δικαστοῦ ἐκ τῆς δουλείας τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ τῶν θεσμῶν τῶν νομιζομένων τέως ἀναλλοιώτων καὶ τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ εἰς ἐπίκουρον νομοθέτην.

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν θιασωτῶν τοῦ ἔλευθέρου δικαίου, ὧν ἀκραιφνέστατος τυγχάνει ὁ F u c h s¹. ὁ δικαστής, ἂν εὖρη ἐν τῷ νόμῳ τὸν ἀρμόζοντα εἰς ὠρισμένην τινὰ περίπτωσιν θεσμόν, δεόν νὰ δικάσῃ κατὰ τὸν κανόνα, ὃν αὐτὸς οὕτως θὰ ἐθέσπιζεν ἐν δεδομένη στιγμή ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν². Ὁ κοινωνιολόγος δικαστής ἄρα δεόν νὰ ἔχη μεγάλα προσόντα καὶ εἰδικὴν μόρφωσιν. Φυσικὴ τις ἰδιοφυΐα ἀναγκαῖα εἰς πάντα δικαστὴν ἄξιον τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος, πρέπει δὲ καὶ νὰ καλλιεργῆται σκοπίμως. Ἄριστος νομικὸς εἶναι ἐκεῖνος, λέγουσιν οἱ νεωτερισταί, ὃν καθοδηγεῖ θυμοσόφως τὸ συναίσθημα τοῦ δικαίου — τὸ νομικὸν δαιμόνιον. Ὁ δὲ καλλιεργήσας ἐπιμελῶς τὸ ἔμφυτον τοῦτο συναίσθημα ἐν τῇ ἀσκήσει τοῦ ἐπαγγέλματος θ' ἀποβῆ ἀναμφιβόλως ἄριστος δικαστής. Διότι καθὼς καλὸς ἰατρὸς δὲν εἶναι ὁ περιορισθεὶς εἰς θεωρητικὰς μόνον μελέτας ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ αὐτοῦ καὶ διεξελθὼν σωρείαν ἰατρικῶν συγγραμμάτων, ἀλλ' ὁ ἐργασθεὶς πρακτικῶς ἐν ταῖς κλινικαῖς, οὕτω καὶ δικαστής καλὸς δὲν εἶναι ὁ ἐμβριθῆς ἐπιστήμων ὁ συσσωρεύσας ἐν τῷ ἔγκεφάλῳ αὐτοῦ μέγαν φόρτον νομικῶν καὶ φιλοσοφικῶν καὶ ἱστορικῶν γνώσεων, ἀλλ' ὁ ἀσκηθεὶς ἐν τῇ μεγάλῃ κλινικῇ τοῦ δικαίου, ἐν τῇ κοινωνίᾳ, καὶ ἔλθων εἰς ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὴν σφριγῶσαν ζωὴν καὶ τὰς ποικίλας αὐτῆς ἐκδηλώσεις καὶ τὰς ἀπείρους αὐτῆς ἀνάγκας.

VI

Ταῦτα περίπου εἶναι τὰ καινὰ διδάγματα τῆς κοινωνιολογίας, ἅτινα διανοίγουσι νέους ὁρίζοντας ἐν τῇ ἐπιστῇ τοῦ δικαίου.

Τὰ διδάγματα ταῦτα θὰ ἦσαν βεβαίως λόγοι καινοί, ἂν περιορίζον-

1. F u c h s, Ernst, Die Gemeinshädlichkeit der konstruktiven Jurisprudenz, Karlsruhe i. B. 1909.

2. F u c h s, Ernst, Die soziologische Rechtslehre, D. Jur. Ztg., Berlin 1919, Sp. 286.

το μόνον εἰς ἀκτινωμένους συζητήσεις τῶν ἀντιφρονούντων. Ἄλλ' ἀπό τινος παρατηρούμεν ὅτι καὶ αἱ σύγχρονα νομοθεταὶ δικάζουν μὲ εὐφρενῶς πρὸς τὰς κοινωνιολογικὰς ἀρχάς, ὥστε ἀπὸ τοῦδε δυνάμεθα νὰ προφητεύσωμεν ὅτι ἐν μέλλοντι λίαν προσεχεῖ θὰ διαδοθῶσιν αὐταὶ εἰς εὐρύτερον κύκλον καὶ σὺν τῷ χρόνῳ θὰ επικρατήσωσι καθόλου ἐν τῇ νομικῇ ἐπιστήμῃ.

Ἐν ταῖς νεωτέραις ποινικαῖς νομοθεσίαις διακρίνομεν ἤδη τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν τῆς κοινωνιολογίας. Ἐκ δὲ τῶν ἀστικῶν νομοθεσιῶν πρώτη ἡ Ἐλβετικὴ ἤνοιξε τὰς πύλας αὐτῆς εἰς τὰ καινὰ δαιμόνια. Οὕτω δὲ ἐν τῷ πρώτῳ ἀρθρῳ τοῦ λαμπροῦ Ἐλβετικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἄναγινώσκουμεν τὰς ἐξῆς ρηξικελεύθους διατάξεις:

„Ὁ νόμος ἐφαρμόζεται ἐφ' ὅλων τῶν νομικῶν ζητημάτων, διὰ τὰ ὁποῖα περιέχει διατάξεις κατὰ γράμμα ἢ καθ' ἐρμηνείαν.

Ἐὰν ἐκ τοῦ νόμου δὲν ἀπορρέῃ τοιαύτη διάταξις, τότε ὁ δικαστὴς λέγον ν' ἀποφασίσῃ ἐπὶ τῇ βίσει τοῦ δικαίου τῶν ἐθίμων, ὅταν δὲ καὶ τοιοῦτο δὲν ὑπάρχῃ, τότε ὁ δικαστὴς δύναται νὰ ἐκδώσῃ ἀπόφασιν ἐπὶ τῇ βίσει τοῦ κινόντος. ὁ ν ὅ ῥ ἔ ὅ ε σ π ι ζ ε ν α ὕ τ ὅ ς, ἂ ν ἦ τ ο ν ο μ ο θ ἔ τ η ς.

Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀκολουθεῖ ὁ δικαστὴς δοκίμῳ διδασκαλίᾳ καὶ παριδόσει“.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐὰν ὁ Ἐλβετὸς δικαστὴς δὲν εὕρισκῃ ἐν τῷ νόμῳ διατάξιν δικαίαν καὶ τελείως ἀρμόζουσαν εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν ὑπόθεσιν, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ καταφύγῃ εἰς ἀφηρημένους φιλοσοφικὰς μεθόδους καὶ ἐξεζητημένους νομικὰς παραγωγὰς (deductiones), ἀλλὰ δικαιούται νὰ δικάζῃ κατὰ συνείδησιν καὶ νὰ ἐφαρμόξῃ τὸν θεσμόν ἐκεῖνον, ὃν αὐτὸς οὕτως δικαιοῦται τὸν νομίζων θὰ ἐθέσειεν, ἂν ἦτο νομοθέτης. Δηλαδή μετὰ εἴκοσι καὶ πλέον αἰῶνας ἀποκηδίσταται θεσμὸς ἀρχαῖος τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, καθ' ὃν οἱ δικασταὶ ὥρμιζοντο „περὶ μὲν ὧν νόμοι εἰσὶ, κατὰ τοὺς νόμους ψηφιεῖσθαι, περὶ ὧν δὲ μὴ εἰσὶ, γνῶμῃ τῆ δικαιοτάτῃ“.

Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ ἀρθρῳ τοῦ εἰρημένου νομοθετήματος ἀναγράφονται διατάξεις αἵτιαι λόγου, αἱ ἐξῆς:

„Ἐκαστος δέον νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὴν πίστιν ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν δικαιομάτων καὶ ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων αὐτοῦ.

Ἡ προφανὴς κατάχρησις δικαιώματός τινος δὲν ἀπολαύει νομίμου προστασίας“.

1. Schweizer. Civilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907 (ισχύει ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1912).

Ὅτε πρὸ ἐτῶν ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὁ Ἑλβετικὸς Ἀστικὸς Κώδιξ, αἱ ρηθικέλευθοι αὐτοῦ διατάξεις προεκάλεσαν τὰ ζωηρὰ σχόλια, ἐν μέρει δὲ καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν ἄγαν συντηρητικῶν νομομαθῶν τῆς παλαιᾶς σχολῆς. Δὲν ἔλειψαν δὲ καὶ οἱ μάντις κακῶν, οἱ εἰπόντες ὅτι διατάξεις τοιαῦται εἶναι μὲν ὠραῖαι ἐν τῇ θεωρίᾳ, ἀλλὰ προσκόπτουσι ἐν τῇ ἐφαρμογῇ καὶ γίνονται πρόξενοι κακῶν ἀντὶ καλοῦ. Εὐτυχῶς ὅμως αἱ προρρήσεις αὐταὶ δὲν ἐπληθύνθησαν. Ὡς δὲ ἐβεβαιώθη παρὰ πολλῶν Ἑλβετῶν δικηγόρων καὶ δικαστῶν, οἱ ἐνδοιασμοὶ ἐκεῖνοι ἀπεδείχθησαν ἀβάσιμοι, αἱ δὲ περὶ ὧν ὁ λόγος διατάξεις οὐ μόνον οὐδαμοῦ προσέκρουσαν, ἀλλ' ἔσχον εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς τοῦ νέου νόμου μέχρι τοῦδε διαρρηῦσαν βραχὺ τοῦ χρόνου διάστημα.

Θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐξάρω διὰ πλείονων τὴν μεγίστην σημασίαν τῶν θαυμασιῶν ἀρχῶν τοῦ μεγάλου τῶν Ἑλβετῶν νομοθετήματος. Συνάγω ἀπλῶς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῇ περικύλλει καὶ κατ' ἐξοχὴν πεπολιτισμένη χώρῃ τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, ἐν ἣ ζῶσιν ἀνάκαθεν οἱ μάλιστα ἐλεύθεροι πολῖται, ὑπάρχουσι τῶρα καὶ οἱ μάλιστα ἐλεύθεροι δικασταί.

Οἱ Ἑλβετοὶ δικασταὶ δύνανται τοῦντεῦθεν ν: συμπληρῶσι τὸν νομοθέτην, ὡς συνελήφθουν αὐτὸν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους πρὸ Χριστοῦ οἱ Ρωμαῖοι πραιτωρεῖς καὶ ὡς συμπληροῦσιν αὐτῶν ἐν τινι μέτρῳ σήμερον οἱ Ἄγγλοι δικασταί. Οὐδεμία δὲ ἁμιβολία ὅτι ἡ χώρα, ἐν τῇ ὑποῖα ἀπονέμεται τὸ γε νῦν τὸ πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας καὶ τὴν λαϊκὴν συνειδησὶν συμφωνότατον καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἀνθρωπίνως τελειότατον δίκαιον, εἶναι ἡ Ἑλβετία, ἢ ἀτιβῆ δὲ καὶ πᾶσα ἄλλη χώρα, ἐν ἣ θὰ ἐπικρατήσωσι θάττον ἢ βραδύτερον αἱ ἀξιόλογοι ἀρχαὶ τῆς κοινωνιολογίας.

Ἐχομεν δι' ἐλπίδος ὅτι εἰς τὰ σπουδαῖα ταῦτα θέματα θὰ ἐμβαθύνωσιν ἐν καιρῷ οἱ συντάσσοντες τὸ νέον δίκαιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.